

УДК 7.025.4:75.052(477) «1945-1960»

Цитування:

Карпов В. В. Реставрація монументального живопису в Україні в 50–60-ті роки ХХ ст. Суспільні прагнення та ідеологічні колізії. *Культура і сучасність : альманах*. 2023. № 2. С. 88–94.

Karpov V. (2023). Restoration of Monumental Painting in Ukraine in the 1950–1960s. Social Aspirations and Ideological Collisions. *Kultura i suchasnist: almanakh*, 2, 88–94 [in Ukrainian].

Карпов Віктор Васильович,
доктор історичних наук,
в.о. завідувача кафедри культурології
та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-3446-9187>
vvkarpoff@ukr.net

РЕСТАВРАЦІЯ МОНУМЕНТАЛЬНОГО ЖИВОПИСУ В УКРАЇНІ В 50–60-ТІ РОКИ ХХ СТ. СУСПІЛЬНІ ПРАГНЕННЯ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ КОЛІЗІЇ

Мета статті – розглянути особливості відновлення пам'яток монументального живопису України в повоєнні 1945–1960-ті роки в контексті впливу соціальних, економічних та ідеологічних чинників. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема, аналізу, синтезу, індукції і дедукції, узагальнення і абстрагування, семітичного, описового, що в сукупності дозволило отримати обґрунтовані висновки. **Наукова новизна** полягає у окресленні загальних напрямків та підходів в справі збереження мистецької спадщини повоєнного періоду 1950–1960-х рр. ХХ ст., виявленні здобутків та втрат. **Висновки.** На тлі глобальних масштабів руйнації пам'яток культурної спадщини, що вимагали реалізації складних пам'яткоохоронних та реставраційних завдань, формувалися засади наукової методології в галузі реставрації настінних розписів. Зростання темпів та обсягів реставрації пам'яток культури і мистецтва після Другої світової війни позначилися новими викликами, спричиненими нестачею матеріально-технічної та методичної бази, кваліфікованого кадрового ресурсу, недоліками організації робіт. Водночас, глибокі деструктивні прояви, обумовлені атеїстичною державною політикою з яскраво вираженим тоталітарним забарвленням, стали фатальними для низки українських пам'яток історії і культури, вносячи суперечливий характер у налагодження реставраційної справи в країні. Завдяки активній позиції провідних культурних діячів а також фундаторів нової української реставраційної школи монументального мистецтва – Луки Калениченка, Ольги Плющ, Євгена Мамолата перші повоєнні десятиліття стали визначальними в становленні національної реставраційної та пам'яткоохоронної галузей.

Ключові слова: монументальний живопис, реставрація, реставраційна майстерня, охорона пам'яток.

Karpov Viktor, Doctor of History, Acting Head of the Department of Cultural Studies and Intercultural Communications, National Academy of Culture and Arts Management

Restoration of Monumental Painting in Ukraine in the 1950–1960s. Social Aspirations and Ideological Collisions

The purpose of the article is to consider the peculiarities of restoration of sites of monumental painting of Ukraine in the post-war years 1945-1960s in the context of the influence of social, economic, and ideological factors. **The research methodology** consists in the application of general scientific and special research methods, in particular, analysis, synthesis, induction and deduction, generalisation and abstraction, semitic, descriptive, which together made it possible to obtain well-founded conclusions. **The scientific novelty** consists in outlining the general directions and approaches in preserving the artistic heritage of the post-war period of the 1950s-1960s, identifying gains and losses. **Conclusions.** Against the background of the global scale of the destruction of cultural heritage monuments, which required the implementation of complex monument protection and restoration tasks, the foundations of scientific methodology in the field of restoration of wall paintings were formed. The increase in the pace and volume of the restoration of cultural and artistic monuments after the Second World War was affected by new challenges caused by the lack of a material, technical and methodological base, qualified human resources, and shortcomings in the organisation of work. At the same time, deep destructive manifestations caused by atheistic state policy with a pronounced totalitarian colour have become fatal for a number of Ukrainian historical and cultural monuments, introducing a contradictory character into the establishment of the restoration work in the country. Thanks to the active position of leading cultural figures and the founders of the new Ukrainian restoration school of monumental art – Luka Kalenichenko, Olha Plihusch, Yevhen Mamolat, the first post-war decades became decisive in the formation of the national restoration and monument protection industries.

Keywords: monumental painting, restoration, restoration workshop, preservation of monuments.

Актуальність теми дослідження. Не оговтавшись після варварського знищення низки визначних мистецьких пам'яток та цілої когорти українських діячів культури в перші десятиліття більшовизму, культурна царина України зазнала чергових втрат у роки Другої світової війни. За підрахунками пам'яткоохоронців було знищено 476 церков, 53 костьоли, 159 синагог. В 1941 році висаджено в повітря Успенський собор Києво-Печерської лаври, спалено Маріїнський костюл у Бердичеві, зруйновано центральну частину Володимирського собору у Херсонесі [1, с. 349]. Разом з архітектурою гинули або зазнавали руйнації, і, поєднані з нею, монументальні розписи. Так, назавжди було втрачено, виявлену Миколою Макаренком у 1923 році під час проведення наукових досліджень Спасо-Преображенського собору Чернігова, фреску XI ст. «Свята Текля». Демонтована зі стіни до початку війни, фреска експонувалася у Чернігівському музеї, а в 1941 році загинула разом з іншими експонатами [2, с. 39].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед авторів, які досліджували пам'яткоохоронні питання у вивченні історії культури України, проблематика реставрації монументальних розписів потрапляла до кола їх інтересів не часто. Більшість з них приділяла увагу історії та практиці реставраційних робіт на пам'ятках містобудування та архітектури, побіжно торкаючись вузької спеціалізації означеної тематики. Ще менше висвітлений у науковому просторі період відновлення стінопису після Другої світової війни. Відтак, важливим джерелом залишаються наявні архівні документи, що розкривають особливості загальних соціальних, політичних та культуротворчих процесів, а також наукові розвідки українських фахівців-реставраторів Л. Калениченка [12, 18], О. Плющ [18], І. Дорофієнко [15] та інших, що стали підсумком їх багаторічних досліджень в практиці реставрації історичного стінопису. В низці останніх публікацій, що порушують окремі аспекти історії реставрації монументального живопису повоєнних років, варто відзначити праці Ю. Коренюка [19], Н. Крутенко [17], В. Зайцевої [10].

Мета статті – розглянути особливості відновлення пам'яток монументального живопису України в повоєнні 1945–1960-ті роки в контексті впливу соціальних,

економічних та ідеологічних чинників.

Виклад основного матеріалу. З 1946 року здійснення робіт по науковому дослідженню, обмірам, складанню проєктів реставрації і реставрацію пам'яток було покладено на науково-реставраційну будівельну організацію «Трест з будівництва монументів та реставрації пам'яток архітектури» (трест «Будмонумент»), створену у системі управління в справах архітектури при Раді міністрів УРСР [3]. До структури тресту увійшли архітектурно-проєктні, творчо-скульптурні, столярні цехи, а також майстерня монументального живопису та художньої обробки каменю [4, арк. 13]. Для розміщення виробничої бази, гаража, складів і гуртожитку тресту були орендовані приміщення на території Державного історико-культурного заповідника «Києво-Печерська лавра», де розгорнулася масштабна реставраційна діяльність [5, арк. 3]. Роботи були зосереджені, передусім, на укріпленні вцілілої частини Успенського собору – приділі Іоанна Богослова, відбудові підпірної стіни, ремонті архітектурних елементів ярусів Великої лаврської дзвіниці, Ковніровському та Економічному корпусах заповідника. До плану відбудови першої черги було включено також реставрацію церкви Спаса на Берестові, Троїцької надбрамної, Трапезної та церкви Всіх Святих [6, арк. 37].

Водночас, в повоєнні 1950-ті роки збереження пам'яток архітектурно-мистецької спадщини відбувалось шляхом проведення мінімальних та фінансово не затратних робіт, до яких залучались звичайні робітники без належної кваліфікації. В 1947 році певні ремонтні роботи були проведені в інтер'єрі церкви Спаса на Берестові. Однак, вже на початку 1950 року пам'ятка знову потребувала ремонту, виконання належного водовідведення, фарбування даху та благоустрою. Яскравий зразок українського козацького бароко – церква Всіх святих потерпала від проникнення атмосферних опадів та високої вологості. Під стінами храму лежали купи будівельного сміття, а в інтер'єрі обсипалась штукатурка та луцився живопис [7, арк. 10]. Деформовані вибухом руїни Успенського собору частково оберегли від подальшого руйнування методом підсилення конструкцій та стабілізації збереженої частини собору [8, с. 116]. Попри це, під завалами та купою сміття залишалася

ще безліч цінних артефактів, яким тогочасна влада не надавала особливого наукового значення, усіяко ускладнюючи роботу з їх вилучення та збереження [9, с. 15].

В стані невинної руйнації перебували й унікальні стінописи. Однак, «знекровлена» репресіями 30-х років ХХ ст., українська галузь реставрації монументального живопису страждала від нестачі кваліфікованих фахівців, в зв'язку з чим відновлення мистецької спадщини України продовжувало координуватися з Москви та Ленінграду. У 1946 році штат майстерні монументального живопису, що розпочав свою роботу на базі Академії архітектури України, посилювався такими спеціалістами як Лука Калениченко (керівник), Євген Мамолат (мистецтвознавець) та Ольга Плющ (хімік-технолог). Упродовж 1946–1955 рр., не зважаючи на значні економічні труднощі, колектив майстерні виконав значний обсяг робіт, урятувавши від загибелі унікальне малярське оздоблення Володимирського собору, Софійського собору, Кирилівської та Андріївської церков, Хрестовоздвиженської церкви Києво-Печерської лаври.

1 вересня 1951 року на підставі наказу Управління у справах архітектури при раді міністрів УРСР трест «Будмонумент» та науково-виробнича майстерня тресту були реорганізовані в Республіканські спеціалізовані науково-реставраційні виробничі майстерні управління у справах архітектури (РСНРВМ) [3]. До структури установи увійшли Київська, Чернігівська, Львівська та Полтавська міжобласні філії. Основні дослідницькі та відновлювальні роботи скеровувались, переважно, на відбудову зруйнованих пам'яток України під час Другої світової війни. Свідомо відмовляючись від домашнього тепла та затишку архітектори, художники-реставратори та мистецтвознавці виїжджали в тривалі експедиції, вивчаючи та фіксуючи стан об'єктів по всій країні [10, с. 7]. Упродовж 1944–1957 років було здійснено колосальну роботу по впорядкуванню справи охорони і реставрації в Україні: виявлено та взято на облік 2500 старовинних споруд; обстежено стан та розроблено первісну фіксацію (схематичні обміри, фото, акти технічного стану) по 15195 пам'яткам архітектури; складено паспорти на 1119 пам'яток та історичні довідки на 320 найвидатніших з них; розроблено 199 проектів реставрації; здійснено ремонтно-

реставраційні роботи на понад 600 пам'яток на загальну суму 150 млн. крб. [5]

Проте, певні позитивні зміни та реорганізації жодним чином не вплинули на забезпечення новоствореної організації автотранспортом, будматеріалами, належною матеріально-технічною базою та необхідними спеціалістами-реставраторами. Недостатня кількість адміністративно-управлінського персоналу призводила до недоліків у плануванні, обліку, аналізі, контролі та низки недоробок, що систематично фіксувалися в актах ревізій [11, с. 149]. Однак, постійна нестача коштів та будівельних матеріалів були не єдиною перешкодою на шляху до відродження пам'яток. Значна кількість організацій, установ і підприємств, у віданні яких перебували пам'ятки архітектури, не забезпечували їх збереження, а виконками обласних, міських та сільських рад депутатів не виявляли належного піклування про охорону архітектурних пам'яток, а в окремих випадках допускали їх руйнацію та знос. Внаслідок безгосподарного використання до аварійного стану було доведено архітектурні пам'ятки Видубицького та Китаївського монастирів у Києві, костел єзуїтів у Луцьку (1610), собор в с. Мгар Полтавської області та інші [5, арк. 48].

На захист пам'яток постала культурна громадськість країни. Першими на сполох забили українські реставратори. Починаючи з 1955 року, керівник реставраційними майстернями Лука Калениченко опублікував серію статей, присвячених проблемам охорони і реставрації. А у 1956 році в газеті «Радянська культура» з'явився відкритий лист «Про охорону і реставрацію пам'яток культури», який підписали провідні діячі культури, архітектори, пам'яткоохоронці та реставратори – М. Рильський, В. Касіян, Є. Катонін, П. Альошин, А. Мизін, Г. Довженко, Г. Логвин, Л. Калениченко, О. Плющ, Є. Мамолат, П. Попов [12, с. 134]. У квітні 1957 року при Держбуді УРСР відбулася нарада з питань охорони і реставрації пам'яток архітектури й монументального живопису, де обговорювалося становище пам'яткоохоронної та реставраційної галузей у країні та висувалися пропозиції щодо підняття цієї проблематики на державний рівень. Але й після наради становище не поліпшилося. Ба більше, на тлі скорочення асигнувань на практичні пам'яткоохоронні заходи були ліквідовані інспекції з охорони

пам'яток, що діяли при Міністерстві культури та Держбуді УРСР [12; 13].

Попри зусилля пам'ятоохоронців та реставраторів в повоєнний період у справі охорони культурної спадщини продовжували домінувати деструктивні тенденції. В 60-ті було розпочато чергову хвилю терору, спрямовану проти категорії, так званих, «зайвих» пам'яток, головним чином культового призначення, до якої потрапляли і зразки стародавньої архітектури. Поширеним явищем стало їх масове закриття та руйнування. Витрати на реставраційні роботи у релігійних спорудах були оголошені «марнотратством» і «розбазарюванням народних коштів» [14, с. 200]. У 1958 році тільки у Волинській області виконком пропонував вилучити з державного реєстру 115 об'єктів, переважно дерев'яної архітектури XVI–XVIII ст. У Кам'янці-Подільському навіть діяла «Контора для розбирання споруд Старого міста» [12, с. 134]. Траплялися випадки свавільних перебудов пам'яток архітектури або забудов на їх території новими спорудами [5, арк. 48].

Справжню паперову «війну» з представниками місцевої влади Ніжина, які намагалися вирішити проблему нестачі коштів на реставрацію культових споруд за допомогою бульдозерів, розпочали пам'ятоохоронці та реставратори. Місцеві можновладці пропонували негайно розібрати низку безцінних архітектурних та історичних пам'яток, до переліку яких увійшла й найдавніша мурована споруда Лівобережної України XVII ст. – Миколаївський собор. Зазнавши значних пошкоджень під час антирелігійної кампанії 20–30-х рр. (інтер'єр собору використовувався як комора, внаслідок чого західний портал храму було розширено з таким розрахунком, щоб у середину вітваря могла в'їхати вантажівка) та руйнувань у роки Другої світової війни – глибокі тріщини, зруйновані бані, провалені склепіння, знищені розписи, з 1956 року пам'ятка перебувала під опікою співробітників Республіканських науково-реставраційних майстерень [15, с. 20]. Храм дивом вдалося врятувати від знищення, однак тих реставраторів, котрі відстоювали необхідність дбайливого ставлення до свого минулого, завдавали жорсткій та безпідставній критиці [10, с. 9].

Проте, як зауважував Л. Калениченко, не відбувалося потрібних змін і в структурі самих Республіканських науково-реставраційних майстерень, оскільки при

наявній структурній і матеріально-технічній базі реставраційні майстерні не могли задовольнити зрослих потреб. У 1958 році тільки 50% плану реставраційно-живописного та скульптурного цехів, штат яких налічував 20 чоловік, складала роботи з реставрації монументального живопису [5, арк. 3]. Другу половину відводили, так званим, «непрофільним роботам»: спорудженню пам'ятників і монументів, художньому литву та іншим роботам, які не мали ніякого стосунку до реставрації. Окрім цього, у майстернях не була впорядкована діяльність щодо підготовки повноцінних кадрів реставраторів. Недоліки мали місце і з науковим керівництвом реставраційними роботами, що, безумовно, впливало на їхню якість [13, с. 57]. Водночас, обмеженість фінансових можливостей майстерень та низькі ставки, що прирівнювались до звичайних будівельників, не давали змоги залучити до реставраційних робіт висококваліфікованих кадрів художників-реставраторів, інженерно-технічного персоналу та проєктантів [5, арк. 85].

Не зважаючи на значну кількість нормативних розробок, що з'явилися у повоєнні роки, спеціалізованих інструкцій та рекомендацій з питань реставрації, придатних для практичного застосування, не існувало. Методичні рекомендації розроблялись в процесі обстеження для кожного окремого об'єкту індивідуально [16, с. 289]. Не було в країні і єдиної методології реставрації стародавнього стінопису. Тому досвід повоєнного відновлення художнього оздоблення київських пам'яток – Володимирського собору, Кирилівської церкви, Софійського собору, вважався взірцем високоякісних реставраційних робіт у царині настінного живопису [13, с. 57]. З огляду на попередній досвід реставрації стародавнього стінопису так воно й було. Головним досягненням українських реставраторів-технологів було введення у реставраційну практику нових методичних розробок, отриманих в результаті накопичення емпіричного матеріалу, підсумків лабораторних експериментів та теоретичних досліджень. Важливим здобутком стало вирішення проблеми закріплення настінного живопису за допомогою синтетичних матеріалів, які вперше були застосовані у 1946–1952 роках під час реставрації розписів Володимирського собору та Кирилівської церкви, – винахід, за який колектив під керівництвом

Л. Калениченка отримав авторське свідоцтво [17, с. 45]. Враховуючи аварійний стан живопису перед проведенням реставраційних заходів, їх виконання, як згадував Л. Калениченко, було складним і, водночас, цікавим технологічним процесом [18, с. 38].

Не менш відповідальною була робота і над розписами Софійського собору, де упродовж 50–60-х ХХ ст. років велася планомірна робота з закріплення штукатурної основи мозаїчних та фрескових зображень ХІ ст., а також розчищення первісного живопису від пізніших олійних нашарувань та поновлень. Концепція реставрації базувалася на принципах відновлення в первісному вигляді. З огляду на те, що з середини ХІХ ст. ансамбль розписів Софії Київської зазнав кілька періодів реставрацій, які завдали більше шкоди, ніж користі, робота зі стінописом викликала неабиякі труднощі. Розчищення живопису здійснювалося методом «фрагментизації», тобто, олійні записи видалялися тільки на тих ділянках, де зберігся шар штукатурки ХІ ст. Місця, де він був замінений реставраційним, залишали для цілісного сприйняття зображення [19, с. 169]. Зауважимо, що на сьогодні оцінки сучасних фахівців на деякі реставраційні методи та підходи, проведених в повоєнний період, робіт не можна назвати цілком схвальними. Зокрема, досі викликає багато запитань метод покриття стінопису ХVІІІ–ХІХ ст., так званім, «нейтральним тоном», що мало відрізняє їх від традиційного поновлення [20, с. 148]. Рішення про зафарбування приймав професор В. Лазарев, якого було призначено науковим керівником реставрації та головою комісії від науково-методичної ради АН СРСР, попри те, що в проєкті реставрації, розробленому Л. Калениченком, пропонувалось залишити відкритими кілька ділянок добре збереженого стінопису ХVІІІ ст. [19, с. 172]. Головним аргументом такого рішення було зазначено низьку художню цінність розписів, які заважають «отримувати естетичну насолоду від стародавніх мозаїк і фресок». Під цим гаслом кілька композицій, що мали погану збереженість, взагалі було знищено, без проведення атрибуції [20, с. 150]. Водночас, узагальнюючи досвід роботи київських реставраторів над розписами та мозаїками Софії Київської в повоєнні роки, враховуючи аварійний стан живопису перед проведенням реставрації, впровадження більшості методів та технологій сучасні дослідники вважають цілком раціональними

[19, с. 177].

Наукова новизна полягає у окресленні загальних напрямків та підходів в справі збереження мистецької спадщини повоєнного періоду 1950–1960-х рр. ХХ ст., виявленні здобутків та втрат.

Висновки. Повоєнний період 50–60-х рр. ХХ ст. у розвитку української реставрації монументального живопису та пам'яткоохоронної галузі загалом позначився певними позитивними зрушеннями. Створення мережі реставраційних майстерень по всій країні на базі будівельного тресту «Будмонумент», реорганізованого в 1951 році в Республіканські спеціалізовані науково-реставраційні виробничі майстерні, сприяли відродженню та зміцненню української реставраційної школи. Водночас, на тлі зростання обсягів реставрації пам'яток після Другої світової війни, що позначилися новими викликами, спричиненими нестачею матеріально-технічної та методичної бази, кваліфікованого кадрового ресурсу, недоліками організації робіт, небайдужа культурна спільнота мусила в'язатися у боротьбу за пам'ятки на ідеологічному фронті. Прояви хронічної хвороби більшовизму на державному рівні – всеосяжна ворожість до свого культурного минулого та колишнього політичного устрою, призводили до безгосподарного використання пам'яток та чергової хвилі пам'яткоборства у 1960-ті роки. Деструктивна політика у пам'яткоохоронній сфері впливала і на загальні принципи та методи проведення реставраційних робіт в галузі монументального живопису, керуючись вибірковістю за «класовою сутністю» та національними ознаками.

Література

1. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / відп. ред. В.О. Горбик. Київ: Ін-т історії НАН України, 1998. 399 с.
2. Коренюк Ю. Микола Макаренко – дослідник середньовічного стінопису *Студії мистецтвознавчі*. Київ: ІМФЕ НАН України, 2007. №3(19). С. 39–62.
3. Накази директора Республіканських майстерень по основній діяльності. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищих органів влади), Ф. 4794. Оп. 1. Спр. 42.
4. Республіканський спеціалізований трест з будівництва монументів та реставрації пам'яток архітектури Держбуду УРСР. 1947 р.

ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищих органів влади), Ф. 4794. Оп. 1. Спр. 6.

5. Доповідні записки та довідки Республіканських майстерень, направлені до Ради міністрів УРСР та Держбуду про роботи зі спорудження і реставрації пам'ятників і монументів за 1958 рік. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищих органів влади), Ф. 4794. Оп. 1. Спр. 117.

6. Документи (акти, доповідні записки, постанови) про хід реставрації музею-заповідника «Києво-Печерська лавра» за 1950 рік (Том 2). *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищих органів влади), Ф. 4762. Оп. 1. Спр. 457.

7. Річні звіти про роботу музею-заповідника «Києво-Печерська лавра» за 1950 рік. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищих органів влади), Ф. 4762. Оп. 1. Спр. 451.

8. Орленко М. Архітектурно-археологічні та петрографічні дослідження. *Архітектурний вісник КНУБА*: наук.-вироб. збірник / відпов. ред. Куліков П.М., Київ: КНУБА, 2015. Вип.7. С. 111–127.

9. Говденко М., Корнєєва В. Києво-Печерська лавра: варіації на тему реставрації. *З історії української реставрації: Додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України»* / за ред. В. Тимофієнка. Київ: Українознавство, 1996. С. 8–25.

10. Дорофієнко І., Козинкевич О., Пашина В. Історія реставрації в Україні. *50-річчя Укрреставрації. Історія корпорації.* / під заг. ред. І. Могитича. Київ-Львів: вид-во Отців Василяна «Місіонер», 1996. С. 3–15.

11. Зайцева В.О. Особливості збереження та реставрації монументального живопису Троїцької надбрамної церкви в 1950–1980-х рр. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії.* Матеріали п'ятнадцятої Міжн. наук. конф., (29 травня – 2 червня 2018 р., Київ). Київ: Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, 2018. С. 148–152.

12. Кот С. Витоки: з передчасів українського товариства охорони пам'яток історії та культури. *Пам'ятки України: щоквартальник Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури.* Київ: Мистецтво, № 2. 2005. С. 128–139.

13. Калениченко Л. Назрілі питання охорони пам'яток культури. *Пам'ятки України: щоквартальник Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури.* Київ: Мистецтво, № 4. 2004. С. 55–59.

14. Ковпаненко Н. До історії вивчення й збереження історико-художньої спадщини в Україні (середина 1940-х – середина 1960-х років). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика.* 2016. Вип. 21. С. 200–212.

15. Морозов О. Миколаївський собор – унікальна пам'ятка доби «козацького бароко». *Пам'ятки України: історія та культура.* Київ: ДП «Національне газетно-журнальне видавництво», 2013. №7 (129). С. 19–23.

16. Гончарова К. Методичні засади архітектурної реставрації в Україні у повоєнні десятиліття. *Українська академія мистецтва.* Вип. 16. 2009. С. 288–300.

17. Крутенко Н. Лука Калениченко – реставратор і пам'яткоохоронець. *Пам'ятки України: історія та культура.* 2004. №4 (145). С. 43–51.

18. Калениченко, Л.П., Плющ О.Ф. Реставрація настінного живопису. Теорія, методика, техніка. Кн. I / автор – упор. Є.Б. Огарков, Київ: Молодь, 2010. 319 с.

19. Коренюк Ю.О. Художній ансамбль Софії Київської – історичні приклади втілення реставраційної концепції «відтворення пам'ятки в первинному вигляді». *Культурологічна думка: щорічник наук. пр. / Ін-т культурології НАМ України.* Київ: ІК НАМ України, 2018. №13. С. 158–183.

20. Рясная Т. М. Прихований живопис Софії Київської. Питання атрибуції. *Софійські читання.* Київ, 2010. Вип. 5. С. 148–155.

Reference

1. Historical and cultural heritage of Ukraine: problems of research and preservation. (1998). Kyiv: Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

2. Koreniuk, Yu. (2007). Mykola Makarenko is a researcher of medieval wall painting. *Studii mystetstvovnavchi*, (3(19)). Kyiv: IMFE NAN Ukrainy [in Ukrainian].

3. Orders of the director of the Republican workshops on the main activity. *TsDAVO Ukrainy* (Central state archive of higher authorities), F. 4794, Op. 1, Spr. 42 [in Ukrainian].

4. Republican specialized trust for the construction of monuments and restoration of architectural monuments of the State Building of the Ukrainian SSR. (1947). *TsDAVO Ukrainy* (Central state archive of higher authorities), F. 4794, Op. 1, Spr. 6 [in Ukrainian].

5. Report notes and certificates of the Republican workshops, sent to the Council of Ministers of the Ukrainian SSR and the State Building on works on the construction and restoration of monuments and monuments for 1958. (1958). *TsDAVO Ukrainy* (Central state archive of higher authorities), F. 4794, Op. 1, Spr. 117 [in Ukrainian].

6. Documents (acts, detailed notes, resolutions) on the progress of the restoration of the museum-reserve "Kyiv-Pechersk Lavra" in 1950. (1950). Vol. 2. *TsDAVO Ukrainy* (Central state archive of higher authorities), F. 4762, Op. 1, Spr. 457 [in Ukrainian].

7. Annual reports on the work of the Kiev Pechersk Lavra Museum-Reserve for 1950. *TsDAVO Ukrainy* (Central state archive of higher authorities), F. 4762, Op. 1, Spr. 451 [in Ukrainian].

8. Orlenko, M. (2015). Architectural, archaeological and petrographic studies. *Arkhytekturnyi visnyk KNUBA*, 7, 111–127 [in

Ukrainian].

9. Hovdenko, M. & Kornieieva, V. (1996). Kyiv-Pechersk Lavra: Variations on the theme of restoration. *From the history of Ukrainian restoration: Appendix to the yearbook "Architectural Heritage of Ukraine"*. Kyiv: Ukrainian Studies, 8–25 [in Ukrainian].

10. Dorofiienko, I., Kozynkevych, O. & Pashyna, V. (1996). History of restoration in Ukraine. *50th anniversary of Ukrrestavratsiia. The history of the corporation*. Kyiv-Lviv: Publishing House of the Basilian Fathers "Missionary", 3–15 [in Ukrainian].

11. Zaitseva, V. O. (2018). Features of preservation and restoration of the monumental painting of the Trinity Gate Church in the 1950s–1980s. Church – Science – Society: Issues of Interaction. Materials of the 15th International Scientific Conference (29 May – 2 June 2018, Kyiv). Kyiv: National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve, 148–152 [in Ukrainian].

12. Kot, S. (2005). Origins: from the prehistoric times of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments. *Monuments of Ukraine*, 2, 128–139 [in Ukrainian].

13. Kalenychenko, L. (2004). Issues of protection of cultural monuments are ripe. *Monuments of Ukraine*, 4, 55–59 [in Ukrainian].

14. Kovpanenko, N. (2016). To the history of the study and preservation of historical and artistic heritage in Ukraine (mid-1940s – mid-1960s). *Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics*,

21, 200–212 [in Ukrainian].

15. Morozov, O. (2013). Mykolaiv Cathedral is a unique landmark of the "Cossack Baroque" era. *Monuments of Ukraine: History and Culture*, 7(129), 19–23 [in Ukrainian].

16. Honcharova, K. (2009). Methodical principles of architectural restoration in Ukraine in the post-war decade. *Ukrainian Academy of Arts*, 16, 288–300 [in Ukrainian].

17. Krutenko, N. (2004). Luka Kalenychenko – a restorer and preservationist. *Monuments of Ukraine: history and culture*, 4(145), 43–51 [in Ukrainian].

18. Kalenychenko, L. P. & Pliushch, O. F. (2010). Restoration of wall painting. Theory, methodology, technique. Book. I. Kyiv: Molod [in Ukrainian].

19. Koreniuk, Yu. O. (2018). Artistic ensemble of Sofia of Kyiv is a historical example of the implementation of the restoration concept of "reproducing the monument in its original form". *Culturological thought*, 13, 158–183 [in Ukrainian].

20. Riasnaia, T. M. (2010). Hidden painting of Sofia of Kyiv. A question of attribution. *Sophia readings*, 5, 148–155 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.10.2023
Отримано після доопрацювання 14.11.2023
Прийнято до друку 22.11.2023